

Els monstres

Jordi Planella

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

Coordinació editorial: Lluís López

Edició: Jordi Pérez Colomé

Direcció editorial: Lluís Pastor

Disseny del llibre i de la coberta: Natàlia Serrano
La UOC genera aquest llibre amb tecnologia XML/XSL.

Primera edició en llengua catalana: juny 2007

© Jordi Planella, del text

© Editorial UOC, d'aquesta edició

Rambla del Poblenou, 156. 08018 Barcelona

www.editorialuoc.com

Impressió: Reinbook

Aquesta obra està subjecta –si no s'indica el contrari– a una llicència Creative Commons de Reconeixement-No Comercial-Sense obra derivada 3.0 Espanya. Poden copiar, distribuir i comunicar públicament, sempre que reconeguen els crèdits de l'obra (autoria, Editorial UOC) de la manera especificada pels autors i l'Editorial que la publica. No poden fer ús comercial ni obra derivada sense el permís de l'Editor i dels autors. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/deed.ca>.

Què vull saber

Lectora, lector, aquest llibre li interessarà si vostè vol saber:

- Què caracteritza un monstre.
- Quina diferència hi ha entre observar el cos biològicament o culturalment.
- Què han aportat autors com Foucault o Freud en l'estudi de la diferència.
- Com ha estudiat la ciència la monstrositat al llarg de la història.
- Què ens poden dir els monstres de nosaltres mateixos.
- Com podem superar la diferència.

Índex de continguts

Què vull saber	3
Tots portem un monstre a dins	6
EL COS, BASE DE LA MONSTRUOSITAT	8
Què és una discapacitat	11
LA TERATOLOGIA: LA CIÈNCIA DELS MONSTRES	15
El paper de Grècia	16
La mòmia d'Ernest Martin	18
Un suposat estat de desordre	20
La construcció de la normalitat	23
Els estudis històrics dels científics	28
LA PSICOANÀLISI I LA DIFERÈNCIA DELS ALTRES	37
L'estigma corporal	40
L'exhibició de la diferència	44
PEDAGOGIA DELS MONSTRES	50

EL CIBORG COM A MONSTRE POSTMODERN	53
Una nova era	56
Una societat que no aïlla ni margina	58
Bibliografia	60

Tots portem un monstre a dins

Per què parlar dels monstres? Pot semblar que a l'inici del segle XXI, referir-se als monstres sigui un exercici caduc, amb un cert regust de resclosit, d'un passat entre romàntic i misteriós, que no té més sentit que retornar de forma cíclica i potser absurda a formes d'entendre el món a través de mirades poc realistes. Rés més lluny de la realitat.

La història de la humanitat està farcida de situacions grotesques, d'éssers estranys, de monstres que ens produeixen i provoquen pors i malestars. Els imaginaris de la diferència produeixen i reproduïxen aquestes figures i els somnis i malestars que se'n desprenen. Des de les descripcions de la *Gorgona* en els mites grecs fins als imaginaris del ciborg postmodern, ens sentim atrapats per formes de pensar i crear la realitat de manera dicotòmica.

Tot i la certesa que la categoria "monstre" es troba situada en la dimensió dels imaginaris socials, la seva presència en els espais reals esdevé imprescindible com a forma de subsistència. Ens podríem demanar si és possible existir sense la presència de l'alteritat, de l'altre radicalment diferent. Segurament trobarem tot

tipus de respostes, sobretot si no ens fa por explorar aquesta dimensió de la vida.

La diferència ens remet a les formes de resistència que presentem al seu davant. Però no podem eliminar aquelles dosis d'excessos dels subjectes que una i altra vegada es presenten i situen davant nostre, com una forma d'existència, de fer-se humans (tot i que aparentment sigui a la inversa). Ser diferent, i exercir aquesta diferència, no és res més que encarnar la nostra posició com a subjectes humans.

Aquest llibre tracta dels riscos i dels marges de la humanitat. Del risc de ser i existir més enllà de les normes, dels estàndards, de les nomenclatures, dels ordres establerts i preestablerts. El nostre projecte convida al lector a recórrer un camí determinat (segurament arriscat i "monstruós") per etimologies, epistemologies i antropologies que ens permeten entendre què són els monstres i quin paper tenen entre nosaltres. Si l'atreviment no es marca límits, segurament descobrirem que dins nostre tots portem una part de monstre que ens fa por explorar, descobrir i mostrar.

EL COS, BASE DE LA MONSTRUOSITAT

Cada vegada més han anat apareixent teories i autors que plantegen els models biològics i culturals com a formes compartides de pensar la realitat. Dins de l'acte imaginari trobem moltes de les formes que fem servir per construir els cossos i en especial aquells que han estat (o seran) categoritzats com a "cossos diferents". Per a aquests autors, la realitat no només es construeix socialment, sinó que el component naturalista (el que està determinat de forma natural) hi té un paper rellevant. Ara analitzarem la forma en què el cos i la seva concepció s'han anat traslladant de posicions exclusivament biològiques (a través fonamentalment dels discursos mèdics) cap a posicions integradores de la mirada biològica i sociocultural (a través dels discursos de les ciències socials).

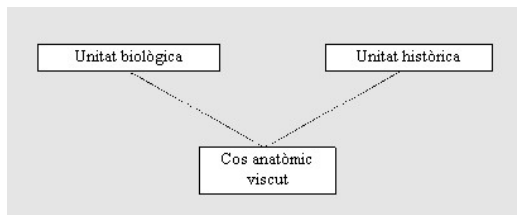
La norma i la natura són formes habituals d'interpretar la realitat que ens envolta, i de fet, les relacions entre unes i altres han marcat, des de sempre, les maneres de pensar. Des del nostre punt de partida és possible afirmar que la naturalesa (la part anatòmica i biològica de les persones) és pensada, repensada, construïda i reconstruïda per part de la cultura. Una

de les formes d'elaboració de la cultura és la "normativització": ordenar la realitat per tal que aquesta aparegui transparent, amb la finalitat que la vida de la majoria de ciutadans estigui composta per un reguitzell de plaers i preocupacions. Aquestes preocupacions s'han de reduir a la seva màxima expressió: viure sense riscos ni perills, reals o somniats, és un dels desigs latents de les societats benestants. És, de fet, una forma d'organització que tant es pot observar en la naturalesa com en les organitzacions socials, però és sobretot en aquestes últimes on es desenvolupa de forma més plena.

Els cossos i les formacions dels subjectes són una barreja equilibrada entre naturalesa i cultura, entre la *physis* i la *polis*, si atenem a la divisió clàssica elaborada pels grecs. Aquí ens decantarem per pensar i creure que els cossos són el resultat de l'acció, de la construcció social damunt la matèria primera, que és el cos físic determinat biològicament.

Aquesta acció social i cultural damunt els cossos és la fórmula més encertada per acabar de definir el procés de construcció i vivència del propi cos. Podem aventurar-nos a afirmar que el cos anatòmic viscut és el resultat d'un procés d'individuació on queden articulats els pols d'una doble unitat: la biològica i la històrica. El que és biològic entra en joc com a element primari i constitutiu, i la historicitat d'aquest cos biològic l'impregna i el construeix de personali-

tat, a través del que molts autors han designat amb el terme "corporeïtat". D'aquesta proposta, se'n deriva l'esquema següent:



Una de les idees associades a aquesta qüestió és la reclamació de la idea que els cossos són només l'efecte o el resultat d'una construcció social. El que és biològic és el punt de partida per poder treballar la nostra identitat. No podem negar l'evidència de la nostra constitució com a subjectes anatómics que pensen. Alguns autors defineixen la dimensió biològica del cos com una espècie de recipient material, com el marc biològic necessari, però alhora afegixen que des del moment que ens referim a fenòmens que tenen lloc en la societat, l'element essencial del cos (la part biològica) passa a un segon terme.

Alguns autors acaben tenint posicions més radicals, encara que es troben en la mateixa línia, i proposen deixar de discutir les dicotomies, ja que entenen que és absurd dedicar-hi temps. La natura, des

del seu punt de vista, no deixa de ser un hostatge de l'ordenament sociotècnic.

Però el tema de la natura i la cultura, o del cos biològic i el cos social, ha estat un element de preocupació i de reflexió constant al llarg de la història, i apareix en els projectes i textos de nombrosos pensadors. Així sense una recepció anatòmica adequada es fa difícil que hi hagi un procés educatiu, una entrada i una immersió dels subjectes, en els processos culturals. És a dir, sense massa cerebral (l'element físic que ens sustenta i ens permet ser) no hi ha acció cultural. A la llum d'aquestes idees, hi ha autors que parlen de l'home com a *animal educandum*. Aquesta concepció permet "impregnar" la *physis* del subjecte (la natura) amb els elements que la cultura ha anat creant i desenvolupant (la norma) al llarg dels segles, i que, d'una o altra forma, s'han transmès de generació en generació.

Què és una discapacitat

La lectura de l'home des de l'element natural ha estat, en definitiva, el punt de mira dels models biomèdics imperants, per exemple, en la interpretació de la discapacitat. ¿Quan podem considerar que una persona té una discapacitat? ¿Quan té una lesió que li produeix una paràlisi? Però ¿és la paràlisi la que provoca la discapacitat, o són el funcionament i

l'organització de la societat les que permeten que la persona en resti al marge?

Aquests models han tingut una forta tradició en el camp de l'educació, especialment en l'educació especial i la pedagogia terapèutica. Parteixen de la idea que el que cal fer és "modificar la biologia" del cos a partir d'una acció "medicorehabilitadora". Aquest model biomèdic de l'educació especial ha estat durament criticat per sociòlegs, antropòlegs i professors que ensenyen matèries relacionades amb la discapacitat, i que estan situats a les antípodes d'aquesta mirada restrictiva.

El canvi es comença a produir perquè un bon nombre de sociòlegs que treballen en recerca mèdica i malalties cròniques han mostrat interès per la creixent rellevància de la teoria de l'opressió social de la discapacitat. Aquesta mirada antropològica a la diferència obre una escletxa en la concepció contemporània de l'alteritat; un camí que, vulguem o no, no permet tornar a fer marxa enrere (tal i com ha passat al llarg de la història).

Arribats a aquest punt, ens interessa analitzar els fonaments d'aquesta construcció social del cos. Parlar de construcció social del cos trenca amb l'experiència existencial, alhora comuna i individual, que contribueix a considerar el cos com una expressió natural de la persona. Aquesta expressió natural de l'home o matèria primera es converteix en mal·leable, manipulable,

impregnable; una mena de pasta que podem modelar i que finalitza per doblegar-se als desigs i les normes socials. En aquest sentit, el cos és un suport ideal per a les inscripcions, perquè ofereix la superfície de la pell a totes les seves marques, i d'aquesta forma es distingeix del regne animal.

Cal que l'estat biològic es transformi amb la finalitat que aquesta transformació allunyi l'home de la seva possible i "sospitosa" condició animal. La transformació (a través del vestit, les múltiples tècniques de manipulació, les inscripcions, els pírcings, la gimnàstica) és una exigència social per tal que l'home abandoni l'estat salvatge.

L'estat salvatge es va convertir en una preocupació científica a les darreries del segle XVIII i el segle XIX. El descobriment de Víctor, l'infant de l'Aveyron, va posar de relleu les relacions entre el que era natural i cultural en els humans i en va qüestionar l'ordre quan aquestes es transgredien. Fet i fet, podríem anomenar un llarg llistat de casos i vides paral·leles a les de Víctor, que van des de l'antiguitat fins als nostres dies, i que posen en qüestió la definició d'algunes de les línies i els processos de filiació cultural de la humanitat.

Els estudis històrics d'infants salvatges

A tall d'exemple podem dir que són múltiples els treballs que al llarg dels anys s'han elaborat i recollit entorn als infants salvatges o selvàtics. Alguns dels més representatius són: Jean-Marc Gaspard Itard (1801) *De l'éducation d'un homme sauvage ou des premiers développements physiques et moraux du jeune sauvage de l'Aveyron*. París: Goujon; André Demaison (1953) *Le livre des enfants sauvages*. París: André Bonne; Lucien Malson (1988) *As crianças selvagens. Mito e realidade*. Porto: Livraria civilização.

La naturalesa lliga l'home amb el seu estat natural, tal i com els passa als infants "salvatges", que en el moment del seu naixement són uns éssers indefensos que necessiten l'ajut del que és cultural per afrontar amb èxit la seva supervivència al món. És l'etern debat entre l'herència i l'ambient, la natura i la cultura; o si es vol la controvèrsia entre la inscripció en el genoma o la inscripció en la pròpia pell.

Però el que és cert és que a través de la seva presència carnal, en el context de funcionament quotidià, el cos no es resumeix només a un genotip. Més enllà del genotip hi ha la personalitat, diran els psicòlegs socials, i tot plegat es performa amb les interaccions que tenen lloc en el món social. Aquesta acció de crear, donar forma i, en definitiva, construir el cos, salta a la vista.

LA TERATOLOGIA: LA CIÈNCIA DELS MONSTRES

De la mateixa manera que els animals exòtics fascinaven els homes, els subjectes corporalment diferents despertaven i excitaven la imaginació de la gent. El fenomen que produïa aquesta excitació i que estimulava la imaginació és conegut des de l'antiguitat com a "monstruositat". La creació, l'estudi i la sistematització d'aquest fenomen s'ha produït des de l'antiguitat i es manté, amb formes més o menys diverses, fins als nostres dies. Aquesta producció cultural de la monstruositat es pot englobar dins d'un fenomen més ampli que alguns autors proposen definir com "*le désenchantement de l'étrange*" (el desencantament de l'estrany).

Tal i com han mostrat disciplines com la història de l'art, algunes pintures rupestres de l'Edat de Pedra representen el naixement de monstres i, d'altra banda, els monuments funeraris prehistòrics són testimonis de sacrificis rituals complexos, en els quals els cossos "estranyos" tenien un paper clau. A Namíbia es van descobrir taules d'argila on es descriu setanta tipus diferents de malformacions congènites, que anaven

acompanyades de la significació profètica corresponent.

El paper de Grècia

Grècia i el pensament dels grecs són els pilars de la cultura occidental i europea. Pel que fa al tema que ens ocupa, cal destacar el paper rellevant d'Hipòcrates, metge i pare de la medicina. És el primer que inclou l'epilèpsia, que fins llavors havia estat lligada a temes sagrats en el seu inventari de malalties curables, i en remarca l'origen biofísic. Proposa massatges, banys, dietes i medicaments per curar l'epilèpsia. Comença a atribuir la malaltia mental i el retard mental a la bilis negra i no al càstig dels déus o altres causes semblants. Fa descripcions de microcefàlia i de paraplegia. Crea el banc d'extensions per a l'ús i la rehabilitació de lesions de la columna vertebral (tot plegat al segle V i IV aC).

Hipòcrates fa una aportació activa pel que fa a les persones amb discapacitat, però a Grècia van existir majoritàriament pràctiques passives davant d'aquest fet. Una de les més comunes és l'infanticidi, que es practica en nens amb deformitats i aquells que poden arribar a tenir alguna dificultat. És una pràctica del poble grec, recolzada i recomanada pels filòsofs. Així Plató considera que cal eliminar els dèbils i els disminuïts. Aristòtil, a la *Política*, planteja el següent: "Pel que fa a l'abandonament i la criança dels fills, una

lleï hauria d'impedir que es cries algú amb deformitats."

Els estudis de Marie Delcourt

Marie Delcourt va ser una de les primeres estudioses del món clàssic que va posar en evidència, amb molt d'encert, la pràctica de l'infanticidi. Es tractava d'exposar els infants nascuts amb deformitats; nens que en la percepció grega eren propers a l'estat de *terata* (monstre). En un llibre de 1938, aquesta autora afirma: "Si els exposaven era perquè els feien por: eren el signe de la còlera dels deus i els donaven la raó. El símptoma era una concomitància o un esperit que havia distingit malament la causa i l'efecte".

Van ser nombrosos els filòsofs grecs, romans i cristians que van cercar explicacions al fenomen dels naixements de subjectes que, des del punt de vista corporal, podien considerar-se extraordinaris. En aquest sentit, és significatiu el que Aristòtil planteja a la *Política*. Per a Aristòtil, un fill i un esclau eren propietat del pare i de l'amo, respectivament, i aquests podien fer amb ells el que creguessin més just, encara que això avui ens pugui semblar una salvatjada. Amb la propietat d'algú, afegeix Aristòtil, "no hi pot haver injustícia". Aquesta és una de les formes de justificar qualsevol tipus d'acte vers les persones amb malformacions, especialment els infants.

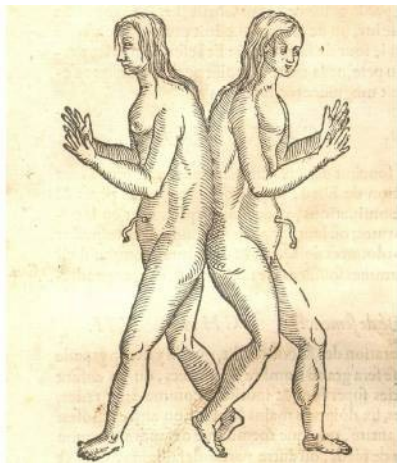
La mòmia d'Ernest Martin

El filòsof francès Michel Foucault no va restar al marge dels discursos sobre la monstrositat i els seus treballs sobre aquesta qüestió estan recollits en una edició pòstuma, que porta el títol de *Les anormaux*. En el pròleg del llibre, Fernando Savater observa que, en relació amb la figura del monstre, el projecte de Foucault no és un simple exercici històric ni l'intent de completar amb precisió les arrels d'aquella ordenació sistemàtica d'una determinada realitat. Són escrits que estan units per una indubtable vocació de combat.

Bona part de la fonamentació del treball de Foucault se centra en els estudis realitzats per Ernest Martin durant el segle XIX. Martin era un arqueòleg italià que el 1836 va portar a París una estranya mòmia que li va servir per començar les seves recerques sobre monstres. Es tractava d'un home "especial" (qualificat com a monstrosos després de consultar-ho amb Geoffroy Saint-Hilaire) a qui li mancava una part del cervell. El seu llibre *Histoire des monstres* (1880) ha estat un dels treballs clau en la recerca i l'estudi dels monstres dels darrers 125 anys.

Els anormals són una indefinida i confusa família de subjectes i personatges que obsessionen els individus considerats "normals" i que necessàriament es relacionen amb un conjunt d'institucions destinades a "controlar-los" i retornar-los a l'estatus de normalitat.

tat. En un dels textos del llibre, s'afirma que l'individu *anormal*, de qui des de finals del segle XIX s'ocupen tantes institucions, discursos i disciplines, prové alhora de l'excepció juridiconatural del monstre i de la multitud d'incorregibles sotmesos a diferents aparells correctors.



Imatge del llibre *Des monstres et prodiges* del cirurgià Ambroise Paré

Els treballs de Foucault, juntament amb els d'altres autors interessats a endinsar-se en aquests marges i imaginaris de la societat, són vàlids per analitzar i estudiar què hi ha al darrere de la concepció social dels cossos considerats diferents. Però el que sembla més important és arribar a conèixer com es

porta a terme la divisió entre el que és normal i el que és anormal, amb quins criteris es construeix aquesta divisió i què es pretén amb el seu exercici. En aquesta tasca de conèixer, no es pot desestimar la idea que el cos del monstre és un cos cultural. El monstre no pot existir per ell mateix, només pot ser llegit i entès a través de les relacions culturals en què es mou i participa.

Un suposat estat de desordre

La ciència teratològica és l'encarregada de l'estudi i l'ordenació dels monstres. La paraula "monstre" ens trasllada etimològicament als conceptes grec i llatí de *terata* i *monstrum*, respectivament. Des de l'antiguitat, tot el que té relació amb la monstruositat denota un cert regust de negativisme, d'una cosa demoníaca, l'estat de caos per excel·lència. La teratologia prové del terme grec *teratos*, que significa monstre. En llatí la paraula *monstrum*, que s'emprava per designar les figures monstruoses, feia referència a l'advertiment del més enllà d'una irrupció sobrenatural en l'ordre natural.

Etimològicament podem dir que *monstrum* significa "aquell que revela", "aquell que adverteix", "el que ens mostra". Des d'aquesta perspectiva, el monstre es mostra i ens mostra un suposat estat de desordre. El monstre es troba emparentat amb la bèstia i escapa a les seves normes: encarna l'esperit de la creació

i el traspàs de qualsevol límit concebible; habita en els confins del món conegut i es mou sigil·losament i amb actitud amenaçadora per aquest indefinida frontera que es dibuixa davant de la nostra vida quotidiana. D'aquesta forma, al llarg de la història de la humanitat, se situa als marges de la concepció del que és humà, però alhora dins el perímetre possible de la nostra vida, el nostre imaginari i la nostra projecció.

En un dels estudis més citats sobre la monstrositat, el filòsof de la ciència Georges Canguilhem afirma que "l'existència dels monstres posa en qüestió la vida en relació amb el seu poder de mostrar-nos l'ordre". L'ordre imperant en la societat és el que permet que res surti de l'espai que li ha estat assignat sense que es trenqui l'estat d'equilibri social. En el moment en què l'espai trenca l'ordre natural –si seguim l'etimologia del terme llatí– es qüestiona tot allò que fins aquell moment era considerat "normal". Per alguns autors, la normalitat seria la puntuació zero de la monstrositat o, dit d'una altra manera, la normalitat tindria un nivell zero de monstrositat.

Amb aquesta acció d'anar més enllà i de qüestionar l'ordre, la monstrositat s'acaba convertint en el veritable contravalor de la vida (que en aquest cas no seria la mort), ja que la monstrositat és l'amenaça del no acabament de la creació. Canguilhem dirà que constitueix la distorsió en la formació de la forma, la limitació a través de l'interior, la negació del viu per

part del no-viu. Però alhora, i malgrat aquesta amenaça de no acabament en la creació de la vida, el que és monstruós té relació amb el que és meravellós i fascinant. Davant de les manifestacions monstruoses, els espectadors tenen un sentiment de fascinació barrejat amb angoixa i mostren reaccions d'acceptació i rebuig. Tot plegat ens fa pensar en la idea que els canvis, les metamorfosis, ens menen a l'espai impossible. Aquest canvis ens anuncien interrogants d'ordre biològic, el mateix ordre que constitueix i proclama la fragilitat i el desordre humans.

Els monstres, escriu Foucault, són com el soroll de fons, el murmurí ininterromput de la natura. El monstre neix d'un imaginari col·lectiu a partir d'una diferència, gairebé sempre corporal, que es mostra evident. A causa d'això bona part de la societat veu les transformacions corporals com quelcom inquietant. El monstre ha estat objecte de fascinació, d'admiració, però alhora d'odi i rebuig, segons el moment històric i el context geogràfic.

La fascinació està lligada a la idea que designa allò que nosaltres no volem conèixer de nosaltres mateixos. El monstre ens reenvia la imatge de nosaltres mateixos, projecta endavant el que podríem arribar a ser en un futur i desvetlla aquelles parts fosques i amagades dels humans que l'ordre de la cultura manté precisament "ordenades". L'arribada de la figura monstruosa ens recorda que l'altra part de nosaltres matei-

xos està formada per situacions d'alteració i desordre, i no només d'ordre i unicitat.

La diferència i la construcció de la diferència corporal és tan antiga com la història de la humanitat. La construcció d'una línia que separi amb claredat el que es designa com a normal del que es designa com a patològic ha estat una tasca que ha acompanyat l'evolució de la humanitat. En ocasions, el més comú és emprar el terme "anormal" per designar aquelles persones que es creu que no són "normals".

Aquest va ser el tema d'un cicle de conferències sobre humanitats mèdiques realitzat a la Facultat de Medicina de la Universitat de Barcelona, que es va titular "La normalitat i la patologia".

El coordinador del curs, Cristobal Pera, deia en una de les seves intervencions: "Mentre que el que és normal s'associa amb l'estadística, el que és patològic es troba més a prop de la biologia, i entre ambdós hi ha una correlació complexa". I afegia: "Per sobre de les dades estadístiques hi ha les vivències que ens poden transmetre els pacients, perquè són ells els qui experimenten els símptomes de la malaltia i els qui saben quan els seus òrgans estan sans".

La construcció de la normalitat

La reflexió i els intents de sistematització fonamentada científicament entorn als conceptes de normalitat i patologia és un dels temes fonamentals de

la psicopatologia. L'alteritat de l'altre, d'aquell que és diferent, que considerem "anormal" (corporalment o anímicament) és un dels temes clau de les relacions socials. L'alteritat passa a fabricar-se i és esculpida a través d'un determinat procés social que se sustenta sobre la base de les diferents categories "alterants".

En aquest mateix sentit podem dir que el terme "boig" adopta un sentit diferent en funció de si ens l'atribuïm a nosaltres mateixos o bé als altres. Aquest doble sentit s'estructura a partir d'aquest binomi, segons el sociòleg Philippe Zarifian: "Éstic boig indica l'excés, la passió i no és pejoratiu. És una avaluació quantitativa: estar boig d'amor, d'alegria. En canvi, dir "està boig" és una caracterització qualitativa i estigmatitza la diferència, la singularitat, l'alteritat. En el fons, la bogeria sempre està definida per algú altre, mai per un mateix. La psiquiatria és la que defineix la bogeria".

La construcció de la normalitat es troba, seguint els plantejaments de Canguilhem, més en l'ordre filosòfic que no pas en el mèdic. Aquesta normativització filosòfica de la vida es tradueix en determinades regles o patrons conductuals establerts i acceptats. Però, i aquí és on té lloc l'exercici de la construcció de l'anormalitat –i per proximitat de la monstruositat–, les normes són sempre reals per a una comunitat o grup determinat. La invenció d'aquesta "norma" en

el si de cada grup o comunitat dona sentit a les categoritzacions i els imaginaris.

El mite de Medusa

Un dels exemples de la construcció del monstre és el que ens ha transmès la mitologia grega. Medusa era un personatge mitològic terrorífic, molt representatiu del que significa la diferència corporal o la monstruositat. Era un dels tres monstres que habitaven el reialme dels morts. Als cabells hi tenia serps que s'entortolligaven i produïen la sensació més gran de por i rebuig que podia "fer morir de terror els enemics més forts" tal i com afirma Ovidi a *La Metamorfosi*. La seva mirada era tan penetrant que convertia en pedra aquells que la miraven.

El mateix Freud va escriure un petit text parlant del cap de Medusa, on manifesta que "allò que realment és insuportable" és el nexa entre l'atracció i l'horror. La concreció de la reacció davant de Medusa es fonamenta en la idea, segons Freud, que "si els cabells de Medusa sovint són figurats per l'art en forma de serp, és possible que provinguin del complex de castració".

Altres interpretacions sobre l'efecte de Medusa es decanten per presentar-la coberta d'una màscara. La màscara, sempre mostrada de forma frontal, es troba situada a la frontera entre el que és humà i el que és bestial, la masculinitat i la feminitat, la bellesa i la

lletjor. En aquest sentit l'expert en mitologia grega Jean-Paul Vernant dirà que: "El rostre de Gorgona és l'Altre, el doble de vosaltres mateixos, l'Estranger, en situació de reciprocitat amb la vostra figura com si es tractés d'una imatge en el mirall, però una imatge que seria alhora menys i més que vosaltres, que representaria l'horror terrorífic d'una alteritat radical, amb la qual vosaltres mateixos us identificareu en convertir-vos en pedra."



Nicosthenes. Cap de Gorgona, 520 aC

La monstruositat, la diferència corporal, l'alteritat en definitiva, ens confronta als límits del que considerem humà. Els ulls de l'altre (de l'alteritat) són un mirall per a nosaltres mateixos. L'aportació de Foucault, especialment en el llibre titulat *Els anormals*, permet classificar els subjectes "anormals" en tres grans categories, diferenciades per tot un conjunt de variables. La classificació que proposa queda recollida en el punt següent:

Les categories de monstre segons Michel Foucault

- **El monstre humà.** Aquesta vella noció troba el seu marc de referència en la llei. Es tracta d'una noció jurídica, però entesa en sentit ampli ja que no afecta únicament les lleis de la societat, sinó que fa referència també a las lleis de la naturalesa. El camp d'aparició és un àmbit jurídic i biològic. El que converteix un ésser humà en un monstre no és simplement l'excepció en relació amb la forma de l'espècie, sinó la commoció que provoca en les regularitats jurídiques. El monstre humà combina alhora l'impossible i el prohibit.
- **L'individu que cal corregir.** És un personatge més recent que el monstre i es troba més a prop de les tècniques d'ensinistrament, amb les seves exigències pròpies, que no pas dels imperatius de la llei i de les formes canòniques de la naturalesa. Els nous procediments d'ensinistrament del cos, del comportament, de les aptituds, plantegen el problema dels que escapen a aquesta normativització i que

ja no es correspon amb la sobirania de la llei. És així com es produeix la formació tecnoinstitucional de la ceguesa, de la sordmudesa, dels imbècils, dels retardats, dels nerviosos i dels desequilibrats.

- **L'onanista.** Esquemàticament es pot dir que el control tradicional de les relacions prohibides (adulteris, incest, sodomia, bestialitat) es va veure reduplicat pel control de la "carn" centrat en els moviments elementals de la concupiscència. La preocupació per la sexualitat del nen i per totes les anomalies que s'hi relacionen, ha estat un dels procediments per construir aquest nou dispositiu.

Foucault acaba dient que les tres figures —la del monstre, l'incorregible i l'onanista— no es confondran, sinó que s'inscriuran en sistemes autònoms de referència científica. El monstre es mantindrà en la ciència de la teratologia i l'embriologia; l'incorregible en la psicofisiologia de les sensacions, de la motricitat i de les aptituds, i l'onanista en una teoria de la sexualitat.

Els estudis històrics dels científics

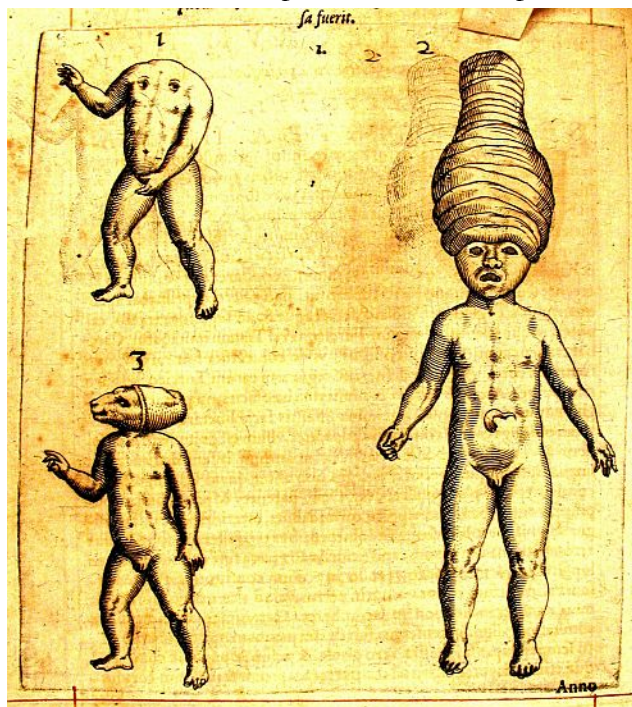
A mesura que avancen els segles, la fascinació social per la diferència corporal va prenent cos a través d'altres mirades, pràctiques i interpretacions de la monstrositat. Entre d'altres, el treball elaborat per l'anatomista Ambroise Paré i publicat el 1575 sota

el títol *Des monstres et prodiges* agruparà els coneixements sobre la ciència de la teratologia existents des de l'antiguitat fins al Renaixement. El llibre d'aquest cirurgià va tenir vigència en el món de la cirurgia fins gairebé a finals de segle XIX, quan es van fer nombroses reedicions del seu llibre. Paré ja havia escrit abans un estudi anomenat *Deux livres de chirurgie* (1573), i dins d'aquest havia dedicat un capítol a "Des monstres marins". Més endavant va elaborar altres capítols dedicats a les diferents tipologies de monstres, entre els quals hi havia les deformitats dels humans.

L'autor posa en el mateix grup el que és prodigiós i erroni, el que considera meravellós i els discursos mèdics que es fan al voltant del cos considerat anormal. La seva gran aportació és la inauguració de la mirada científica respecte a la qüestió dels monstres. Tanmateix els treballs de Paré no fan desaparèixer les interpretacions teològiques i mitològiques de la diferència corporal. Les interpretacions de la diferència (com ara, per exemple, el naixement d'un fill amb discapacitat) més enllà de la medicina continuen vigents en societats on la mitologia és un aspecte rellevant de l'estructura social, però també en societats europees i americanes on fonamentalment ens regim per explicacions científiques d'aquests tipus de fenòmens.

Sobre aquest tema es pot revisar la reflexió de Patrick Tort, que planteja que els avenços posen en

qüestió la religió, tot i que, en els segles XVII i XVIII, la teologia serveix encara de fonamentació científica de moltes explicacions. D'altra banda, bona part dels treballs sobre aquest tema se centren en la mitologia existent darrere la interpretació de la discapacitat.



Una de les il·lustracions del llibre d'Ambroise Paré

Després del llibre de Paré, i especialment durant el segle XVIII, l'estudi de la monstrositat per part de la medicina es reprendrà de manera sistematitzada. El treball de l'historiador de la ciència Patrick Tort *L'ordre et les monstres. Le début sur l'origine des déviations anatomiques au XVIIIe siècle* recull bona part de les memòries mèdiques que estudien la biologia dels monstres redactades al llarg del segle XVIII. Tort estudia més de dues-centes referències publicades a la *Histoire et Mémoires de l'Académie Royale des Sciences* i que van de 1699 a 1776. El seu treball es fonamenta en la metodologia de la història de les ciències i, de forma rigorosa, repassa les aportacions dels metges que durant aquell segle van escriure sobre els casos clínics que havien pogut observar directament o a través de col·legues de professió.

Gràcies al talent pel dibuix dels científics, s'han pogut conservar il·lustracions de les seves descripcions, la majoria de les quals apareixen al treball de Tort. Les imatges solen ser força espectaculars. Una de les més rellevants és la que va fer Michel Lémey i que va ser publicada el 1724 amb el títol *Sur un foetus monstrueux* a *Mémoires de l'Académie*. Es tracta d'un esquelet de fetus amb un cos i dos caps.

Un dels altres punts rellevants del treball de Tort és la seva sistematització de les explicacions existents sobre el per què i el com es produeix el naixement d'infants considerats "monstres". Per fer-ho, va estu-

diar els autors que més casos van recollir i que van fer aportacions per aclarir la qüestió. Els autors més significatius són els que recollim a continuació.

Du Verney fa un conjunt d'observacions importants durant el primer terç del segle XVIII. Entre d'altres coses, afirma que un dels trets més interessants és l'examen dels embrions. En el model explicatiu de la formació del monstre, Du Verney defensa la tesi que el monstre ha estat preformat. Aquesta preformació es fonamenta en la idea que el monstre, com a element de la naturalesa, ha estat creat per Déu i, per tant, és a aquesta convicció la que respon a la voluntat última. La "teologia física" que desenvolupa Du Verney es recolza en el que ell denomina *étilogie métaphysique de la monstruosité*. En la conclusió de la seva memòria, datada el 1706, afirma, seguint amb la idea de l'etiologia metafísica, que la intel·ligència ha volgut produir dos cossos humans units, que es poden posar drets, asseure's, apropar i allunyar els troncs l'un de l'altre fins a un cert punt. Insisteix en la voluntat del Creador alhora de crear aquestes criatures i afirma que la inspecció d'aquest monstre fa veure la riquesa de la seva mecànica, sobretot en les produccions situades fora de les regles.

La segona explicació de la producció dels monstres és la que proposa Lémery, que es fonamenta en la formació mecànica. La memòria que presenta a l'Académie des Sciences la dedica a exposar tot el seu

pensament a partir de l'estudi d'un cas sobre un fetus bicèfal. Amb la teoria de la mecanització en la producció dels monstres es nega que l'organització anatòmica es produeixi en el moment que té lloc un "xoc". L'organització té lloc perquè hi ha algun tipus de mecanisme que dóna coherència interna a la nova criatura.

Fins que Winslow publica el seu treball *Remarques sur les monstres (...), avec des observations sur les marques de naissance* (1733), la classificació dels monstres se sustentava en un sistema binari. D'una banda hi havia els monstres que tenien la seva causa per "excés" (més membres del compte en el cos del nen que naixia) o bé per "defecte" (atrofia o deformitat del cos). Un exemple d'un monstre per excés seria un subjecte bicèfal, ja que incorpora en el seu cos un cap més que la resta de persones. En aquest intent de classificació no té en compte només aquelles criatures que fins aleshores seguien els patrons habituals del que es coneixia com a monstre, sinó que hi incorpora tot el que té a veure amb les deformitats corporals i altres alteracions que es poden produir també en els animals.

En aquesta nova classificació de la monstruositat inclou el que designa com a monstres simples i monstres complexos. Els subjectes simples són aquells que ho són simplement per conformació extraordinària o bé per defecte. En canvi, els subjectes considerats monstres complexos són els dobles o triples, ja sigui

en la seva totalitat, o bé per parts. Finalment incorpora una nova branca a la tipologia, que designa amb el nom de "monstres dotats d'una petita part agregada". Winslow és el científic que fa l'estudi més sistemàtic sobre la qüestió i presenta diferents casos de cada tipus, amb les seves característiques i els seus comentaris corresponents. En el punt següent es presenten de forma esquematitzada les tres categories teratològiques i alguns dels exemples que Winslow va utilitzar:

Les categories de monstre segons Winslow

- **Monstres per defecte**

Exemple 1: el 1688 es fa una autòpsia a l'Hôtel Royal des Invalides del cadàver d'un soldat de 72 anys que tenia totes les parts del cos situades al costat contrari d'on haurien de ser.

Exemple 2: el 1709 s'estudia un fetus a Litre que presenta un conjunt important d'anomalies. Entre d'altres, presenta una obertura externa de l'intestí per sota del pubis i absència de colon i recte.

Exemple 3: un estranger que només tenia el dit índex a cada mà. No hi havia cap vestigi dels altres dits, i les extremitats de l'os del metacarp estaven recobertes de

pell. Tot i tenir només dos dits escrivia, dibuixava i feia treballs de miniatura.

- **Monstres per excés**

Exemple 4: el 1733 a l'Hôpital Général hi visita una nena que tenia dos cossos. Winslow havia estat requerit per un religiós per dilucidar si havien de donar l'extremaunció a una part de la nena o bé a totes dues. La nena tenia un segon cos a la part de les extremitats, que era més petit que el primer. Aquest segon cos no tenia ni cap ni braços.

Exemple 5: el 1723 observa el cas d'un monstre doble unit pel llombrígol. Les dues parts van ser batejades, però només va rebre un sol nom. Quan va morir al cap de pocs dies, Winslow va poder comprovar que tenia un únic estómac.

- **Monstres per agregació**

Exemple 6: es tracta d'una dona que tenia una matriu doble. En aquest apartat Winslow només recull un sol exemple.

Amb els treballs de Du Verney, Lémery i Winslow s'inaugura de forma sistemàtica l'entrada dels fenòmens monstruosos en el món de la ciència. Amb aquesta entrada en el camp dels discursos científics, bona part de les creences que es fonamentaven en

supersticions i explicacions teològiques comencen a deixar pas a explicacions mèdiques, que intenten desxifrar per què es produeixen aquests fenòmens. Les explicacions i l'estudi d'aquests casos seran els fonaments de la prevenció moderna de les discapacitats.

El segle XIX aporta nous coneixements en el camp de la teratologia, especialment els que sorgiran de l'embriologia. Es tracta encara, i fonamentalment, del que hem anomenat "monstruositat biològica". Els treballs d'Etienne i Isidor Geoffroy Saint-Hilaire se centren precisament en la formació dels monstres des de la perspectiva embrionària. La teoria de l'epigènesi ajudarà a cercar aquestes noves explicacions de la producció biològica dels monstres. Des d'aquesta perspectiva, la monstruositat s'explica per la fixació del desenvolupament d'un òrgan en un estadi en què els altres ja han passat.

LA PSICOANÀLISI I LA DIFERÈNCIA DELS ALTRES

En un treball, que data originàriament de 1919, Sigmund Freud planteja el tema de la diferència i de la reacció que tenim davant d'aquesta diferència. *Das Unheimliche* (*el sinistre*, en la traducció catalana o la *inquietant estrangeria*, en la francesa) és el punt de partida d'un grup de psicoanalistes francesos que estudien la construcció de la discapacitat i la reacció de la societat davant de les persones que la presenten. Alguns dels autors més representatius d'aquest moviment són Henry-Jacques Stiker, Simone Korff-Sausse, Myriam Roudevitch, Oliver R. Grimm i Jean-Luc Antkowiak.

El text de Freud té múltiples lectures, però en relació amb el tema que ens ocupa, ens serveix per fer una lectura psicoanalítica de la forma com reaccionen les persones davant de la diferència dels altres. Freud explica una experiència que va tenir mentre viatjava en tren en un vagó llit quan de sobte es va obrir la porta i va veure un senyor amb gorra de dormir i pijama. Va estar a punt de dir-li alguna cosa, però de sobte es va adonar que era ell mateix i no s'havia reconegut. Aquesta acció de veure's un mateix i no sentir-s'hi re-

conegut és font de producció d'una estrangeria inquietant. El mateix els passa a les famílies que tenen un fill amb discapacitat quan els pares no s'hi senten reconeguts. Aquest fet també es produeix quan, a causa d'un accident o una malaltia (que obliga els subjectes a viure amb un cos alterat o modificat), el propi cos esdevé "estranger" i ens provoca inquietuds i males-tars.

L'estudi de Freud, amb una forta fonamentació etimològica, comença comparant els termes *heimlich* i *unheimlich*. A l'inici del llibre, Freud observa que la paraula alemanya *unheimlich* és clarament l'antònim de *heimlich*, *heimisch* (del país), *vertraud* (familiar), la qual cosa ens pot fer pensar que quelcom ens resulta impactant precisament perquè no ens és ni conegut ni familiar. Del plantejament de Freud podem deduir que el que ens resulta estrany pot esdevenir inquietant, tot i que no ho ha de ser necessàriament. L'aproximació que fa als termes es fonamenta en una recerca filològica en diccionaris de diferents idiomes. El recull que fa dels termes és el següent:

'Unheimliche' en diferents llengües, segons Freud

Llatí: *intempesta nocte o locus suspectos*: es pot interpretar, de la mateixa manera que el terme alemany, com un lloc *unheimlich*.

Grec: *telos*: estranger, d'ascendència estrangera.

Anglès: *uncomfortable, uneasy, gloomy, dismal, uncanny, ghastly*. Quan es fa referència a una casa: *haunted*; quan es refereix a una persona humana: a *repulsive fellow*.

Francès: *inquiétant, sinistre, lugubre, mal à son aise*.

Espanyol: *sospechoso, de mal agüero, lúgubre, siniestro*.

Paral·lelament estudia el terme en italià i portuguès, però arriba a la conclusió que només es fa servir en perífrasis. En àrab i hebreu, el terme coincideix amb demoníac, amb allò que produeix calfreds.

El més rellevant d'aquest estudi de Freud és que, en part, el mot *heimlich* acaba coincidint amb el seu oposat *unheimlich*. El terme no és unívoc, sinó que es pot interpretar en dues direccions possibles, un aspecte que orienta la concepció de la diferència com un element relatiu i construït socialment. Fa referència al que és familiar i confortable, però alhora a allò que amaga i dissimula. El mateix Freud manifesta que és considerat *unheimliche* tot allò que, havent de restar en secret i a l'ombra, ha sortit a la llum i s'ha fet evident.

La sensació d'*unheimliche* és viscuda plenament per l'antropòleg amb paràlisi Robert Murphy. Per a aquest autor, es tracta d'una sensació de límit. Aquest llindar de l'estrangeria del cos es fonamenta en la idea

que, a la llarga, les persones amb discapacitat no són ni malaltes ni sanes, ni mortes ni plenament vives, ni fora de la societat ni plenament dins. Són éssers humans, però els seus cossos estan deformats i funcionen de forma defectuosa, fet que aboca una ombra de dubte sobre la seva plena condició humana. No són malalts, perquè la malaltia és una transició bé cap a la mort, bé cap al guariment.

L'invàlid no és ni carn ni peix. En relació amb la societat, viu en un aïllament parcial com a individu indefinit i ambigu. Murphy ens mostra "el seu camí" d'encarnació de la diferència, de la discapacitat i de les accions i reaccions socials davant d'aquesta situació. A la llum de la seva narrativa corporal es fa evident la constitució sociocultural del monstre (d'acord amb Murphy, aquell que no és plenament humà o bé sobre el qual tenim dubtes de la plena humanitat).

La diferència corporal, entesa com a *unheimliche*, té lloc com a element de defensa davant l'estranyesa, davant l'arribada o presència del que ens és aliè, que sovint implica la diferència corporal de l'altre.

L'estigma corporal

En el tema que ens ocupa, el treball del sociòleg Erving Goffmann de 1998, titulat *Estigma*, té una rellevància especial. Ha esdevingut un punt de referència en l'estudi de la diferència, de la discapacitat i de la construcció d'aquesta diferència en determinats con-

textos socials i històrics. El terme estigma, d'origen llatí (*stigmata*), prové del mot grec *stigmaein* que es feia servir per referir-se als signes corporals que exhibien alguna cosa poc habitual en l'estatus moral de qui els presentava. Aquests signes consistien en talls o cremades al cos, i advertien de la presència d'un criminal, un esclau o un traïdor.



Fotograma del film 'Freaks, la comèdia dels horrors'.

La societat estableix els criteris per tal de categoritzar les persones. Quan ens trobem davant d'un estrany, solem fer servir la seva aparença corporal per tal d'ubicar-lo en alguna de les categories socials pre-existents i que coneixem. Aquesta categorització de la persona fa que deixem de "substantivar-la" per passar a "adjectivar-la". El que la caracteritza no és el seu atribut de persona (substantiu), sinó el seu adjectiu

estigmatitzador (discapacitat, deforme). Tal i com reafirma Goffmann un atribut d'aquesta naturalesa és un estigma, sobretot quan produeix en els altres, a tall d'efecte, un descrèdit ampli. L'estigma es caracteritza per presentar un tipus especial de relació entre l'atribut real i l'estereotip que socialment se li atorga.

Els estigmes que es produeixen a través dels mecanismes de relació social dels subjectes poden agrupar-se en les tres categories següents:

Tipus d'estigma segons Goffmann

- Deformitats físiques o abominacions del cos.
- Defectes del caràcter de la persona.
- Estigmes tribals de raça, nació i religió.

Les tres categories acaben tenint molts punts en comú. Un individu que podria fàcilment ser acceptat en un intercanvi social corrent té un tret que acaba centrant per força la nostra atenció i que ens condueix a allunyar-nos-en quan el trobem.

Una de les produccions socials dels subjectes estigmatitzats (des del punt de vista corporal) és el que es va denominar "codi negre" i que regia les relacions amb els esclaus a les colònies. Es va imposar des de 1685 i la pràctica més habitual era gravar o tatuar una flor de Lis a la pell de l'esclau que havia intentat fugir de les terres del seu amo. A l'esclau fugitiu que fugia

durant un mes, i després que el seu amo l'hagués denunciat a la justícia, se li tallaven les orelles i era marcat amb una flor de lis sobre una espatlla. L'estigma és la marca i es fa present en el cos de l'esclau. Ser portador de la marca de la flor de lis esdevé un motiu de rebuig, de presència monstruosa, de perill.

La pràctica d'estigmatitzar a través de marques corporals artificials aquells subjectes que havien estat classificats de determinades formes és molt antiga. Des de les marques que es feien als presos de la guerra entre Atenes i Samos (440 aC) fins a les marques al front dels pidolaires professionals a la França del segle XIV, passant per les lletres GAL a aquells que eren enviats a galeres. La pràctica va ser recuperada per Napoleó el 1810 (vint anys abans s'havien abolit aquestes pràctiques de marcatge) amb la finalitat de marcar i fer visibles als ulls dels altres ciutadans aquells homes que havien estat condemnats a treballs forçosos, que eren marcats amb ferro roent a la plaça pública.

L'intent de fer visibles els subjectes amb característiques diferents s'ha mantingut fins ben entrat el segle XX. Només cal recordar els tatuatges dels presos als camps de la mort a l'Alemanya nazi o les propostes dels polítics de dretes d'imposar una marca visible al front de les persones portadores del virus de la sida. Els estigmes, de forma real o simbòlica, es fan

presents des de múltiples àmbits i categories alienadores.

¿Quin paper tenen determinades polítiques en relació amb la gestió de les pràctiques sexuals concretes sinó és "estigmatitzar" de nou? Possiblement les marques no són "impreses" a la pell, però es marquen de manera més subtil en les categoritzacions socials negatives dels subjectes "catalogats", categoritzats i diagnosticats. La categoria és ja part de l'estigma.

L'exhibició de la diferència

Des del segle XVIII els bojos i les persones amb discapacitat havien estat objecte d'aïllament en institucions tancades i separades de la comunitat. Foucault va estudiar amb detall els processos de tancament, separació i classificació de la diferència i va arribar a la conclusió que "la bogeria, la veu de la qual va ser alliberada en el Renaixement, i la violència de la qual preval avui, va ser reduïda al silenci durant l'època clàssica mitjançant un estrany cop de força". La separació i el tancament dels subjectes considerats "diferents" deixarà vacant el paper que fins aleshores ocupaven en les comunitats rurals o urbanes. La desaparició de les persones i els seus cossos "anormals" del centre de les comunitats va fer encara més necessària l'activitat de mostrar-les.

L'alteritat és la que possibilita la construcció d'identitats socials, culturals o corporals, ja que és

una necessitat que a la llarga indueix a l'estereotip. L'allunyament de "l'anormal" va acompanyat de la seva visibilitat com a monstre. El fet d'exhibir la diferència servia per recuperar la presència d'aquests éssers amb corporeïtats diferents de la majoria dels ciutadans.

En aquest mecanisme de la construcció a través de l'exhibició de la diferència hi va tenir un paper significatiu el que es coneix com a "zoològics humans". Es tracta d'una pràctica heretada dels bufons de les corts medievals, que es van iniciar el segle XIX i que es van estendre aproximadament fins a 1930.

En la reflexió del pedagog Robert Bogdan, es posa de manifest l'apogeu d'aquest tipus de pràctica i el mecanisme social de la construcció del monstre. Per a ell els monstres van tenir una època gloriosa. Els espectacles de monstres van ser, en el seu temps, una activitat lucrativa, popular en tots els països i perfectament acceptada. Es mostraven persones amb característiques físiques o mentals estranyes, o bé que presentaven comportaments fora del comú. Tenien lloc en circs, fires.

Aquest tipus de pràctiques representen un element essencial en la construcció d'un imaginari sobre l'altre (l'alteritat) fonamentat en una visió racista, validada per l'antropologia i que a través de la "mediatització de l'alteritat" presenta un tipus d'activitat sense precedents. La pràctica d'exhibir la diferència corpo-

ral—aquells subjectes designats com a monstres— té un paper essencial en la construcció de la diferència i en la posada en escena del *unheimliche*, allò estrany que ens recorda constantment la nostra part d'imperfeció. La finalitat d'aquesta pràctica tenia dues direccions mot ben definides.

Primer, fer pedagogia de la diferència a través de l'exhibició d'aquells éssers que tenien característiques diferents a les de la majoria. Es tractava de mostrar com eren i com vivien els éssers considerats no normals. En relació amb la idea de mostrar la monstrositat, hi ha la intenció de moralitzar sobre determinades pràctiques sexuals, que podien comportar el naixement d'un fill "no humà", d'un fill monstruós.

I segon, lucrar els propietaris dels espectacles, ja que el fet que la diferència tingués una forta atracció per a la població va convertir aquesta pràctica en un veritable fenomen econòmic on els ingressos procedents de les exhibicions de "monstres" eren més que significatius.

La idea va sorgir dels zoos d'animals impulsats pels naturalistes del segle XVIII, on s'exhibien les espècies més estranyes i desconegudes d'Europa o Amèrica. Originàriament aquest espai estava a disposició dels estudiosos que volien analitzar i estudiar les bèsties curioses que vivien al zoològic i també del públic, que es podia educar mentre observava els diferents animals que s'hi trobaven.

Però en els "zoològics humans", en comptes de mostrar animals, s'exhibien persones "diferents", tot i que no solament s'hi presentaven éssers que tenien algun tipus de deformitat o de discapacitat. Una de les primeres exhibicions de les quals es té coneixement és la de Joice Heth, una dona afroamericana exhibida per l'empresari de la "monstruositat" Phineas Taylor Barnum en una gira pel nord-est americà, de la qual es deia que tenia 161 anys i que havia estat la dida de George Washington.

Un dels primers promotors de l'exhibició de la diferència humana va ser el nord-americà Barnum. No n'hi havia prou amb mostrar animals, sinó que calia mostrar persones substancialment diferents de la majoria. Les primeres pràctiques d'exhibició de persones diferents es van iniciar després de la descoberta d'Amèrica el 1492. Aquest fenomen es va produir sobretot a Europa i d'alguna forma encara és una pràctica minoritària al vell continent. El que serà realment innovador serà exposar de forma teatral i científica, en uns espais especialment concebuts, de manera fixa o itinerant, persones diferents i inquietants.

Durant la primera part del segle XIX, els elements privilegiats seran les deformacions físiques, les desviacions corporals o mentals, els caràcters morfològics poc habituals o exòtics i les marques dels suplicis.

Aquests espectacles atorgaran a la diferència, no ja un sentit de curiositat, sinó que a partir d'aquest moment la diferència serà "monstrada", és a dir, vista en sentit negatiu. En general, aquestes persones havien estat tancades en diferents institucions, tal i com mostra Foucault a *Histoire de la follie*. La diferència s'ocultava rere els murs dels asils als afores de la ciutat. El que inquietava se separava de la resta de la societat per tot el que pogués passar com a efecte d'aquesta diferència.

Però l'efervescència i el zenit d'aquest fenomen, tot i haver-se iniciat, no tindrà lloc a Europa, sinó als Estats Units, sobretot amb la intervenció de Barnum i la creació del que es coneix com a *freaks* (monstres), que consisteix en la posada en escena dels cossos diferents, de forma sistematitzada i professional. Així, el 1884 Barnum crea el Gran Congrés de les Nacions, que era una espècie d'agrupament de nacions de la diferència. Barnum va exhibir la seva primera adquisició, l'afroamericana Joice Heth, en tavernes, albergs, museus, estacions i sales de concerts durant set mesos, fins que va morir.

La publicitat de l'exhibició de Joice declarava que "efectivament, es tracta simplement d'un esquelet cobert de pell, i la seva aparença general s'assembla molt a la d'una mòmia del temps faraònics". Conscient de la seva aportació a aquest fenomen, Barnum va escriure algunes de les seves experiències a *My Diary or*

Route Book. Greatest Show on Earth (1883), *The Life of PT Barnum. Written by himself* (1855) i *Struggles and Triumphs* (1972).

Aquesta pràctica, ara ja amb el format que li va donar Barnum, tindrà una durada aproximada d'un segle, de 1840 a 1940. Però la crisi econòmica del anys trenta, la medicalització de les discapacitats i les malformacions, i els canvis de gustos de la població la faran desaparèixer.

PEDAGOGIA DELS MONSTRES

L'estudi de la producció dels "monstres" des de la pedagogia ha estat el tema central del llibre coordinat l'any 2000 per Tomas Tadeus Da Silva (pedagog) *Pedagogia dos Monstros. Os prazeres da confusao de fronteiras*, on s'analitza, des de diferents perspectives, quina és la forma de producció de fronteres rígides i la manera com, més enllà d'aquestes, es "monstra" els subjectes que hi habiten. En la introducció, en relació amb la reinvençió del subjecte, l'autor anuncia que lamenta informar que el subjecte ja no serà mai més el mateix. El subjecte racional, crític, conscient, emancipat o alliberat de la teoria educativa crítica ha entrat en una crisi profunda.

L'existència de monstres, ciborgs i altres elements complica el privilegi que tradicionalment ha sustentat els "subjectes". La presència del monstre no demostra que aquest existeixi, sinó més aviat que qui no existeix és el subjecte. La pedagogia dels monstres no està dirigida a la formació de monstres ni a fer servir els monstres amb una finalitat formativa. Aquesta pedagogia fa servir els monstres per mostrar que el procés de formació de la subjectivitat és més compli-

cat del que alguns pretenen fer-nos creure. Elements de la diferència distorsionen, desvien i construeixen mirades "monstruoses" o creadores i portadores de monstruositat.

Amb anterioritat, la publicació del pedagog Philippe Meirieu *Frankenstein educador* ens endinsava en aquest territori de fronteres i de producció social de la diferència. Meirieu compara l'obra de Mary Shelley *Frankenstein* amb el model pedagògic que fonamenta la seva praxi en la construcció de l'altre. Per a Meirieu, fabricar un home és una cosa que ens inquieta, la qual cosa explicaria l'èxit de la novel·la de Mary Shelley. I la inquietud, entre moltes altres explicacions possibles, té el seu fonament en el plantejament d'*unheimliche* de Freud. Els fonaments de la monstruositat en pedagogia poden tenir la clau de volta en preguntes com les que es planteja el mateix Meirieu: ¿permeto que l'Altre sigui, davant meu, un subjecte? Moltes vegades el monstre, en pedagogia, és fruit de la no acceptació de l'altre, i en el cas que ens ocupa, de la negació de la corporeïtat de l'altre o fins i tot del procés d'hipercorporalització de l'altre.

La creació del monstre des del territori de la frontera és alhora clara i confusa. Clara perquè ubica la diferència a l'altre marge de la frontera, però alhora confusa perquè l'anada i tornada del cos "monstrat" a una i altra banda de la frontera pot arribar a ser constant. En aquest sentit, la frontera és un espai

d'encreuament, de trobada i de risc. És un territori definit com a "terra de ningú", un espai sense espai semblant al que ocupaven els monstres. És l'espai dels marges, de la foscor, però alhora l'espai on flueix i respira la vida. La idea del monstre ens remet definitivament a la confusió entre fronteres, marges i possibilitats reals.

El que ens aterra del monstre no és que se situï fora del que designem com a "humà", sinó més aviat que es troba en el seu límit, en la seva franja, en situació extrema de liminaritat. Justament, la pedagogia s'hauria d'interessar per l'exercici contrari a la creació dels monstres. La pedagogia té l'oportunitat d'anar més enllà de l'artifici dels cossos, de la producció de monstres en les persones diferents.

EL CIBORG COM A MONSTRE POSTMODERN

Un dels temes que ha esdevingut clau en el segle XXI és el cos relacionat amb les noves tecnologies. Dels models predominantment dualistes hem passat a models monistes que conviuen amb els anteriors, mentre que l'enigmàtica afirmació platònica que afirma que "el cos és una presó per a l'ànima" ha estat represa pels teòrics del cos en el ciberespai (també denominats *e-cossos*) a la recerca d'una vida no corporal, que ha d'obrir el camí vers "l'era posthumana" (o postcorporal).

La metàfora cartesiana de l'home com a màquina torna a apropar-se en moments en què la dimensió biònica i la cibernètica apunten cap al futur. Si per a Plató el cos era una presó –que no permetia que l'ànima assolís el món de les idees–, per a alguns joves i teòrics del ciberespai (sovint anomenats ciberpunks) el cos és percebut com un vestigi arqueològic predeterminat a desaparèixer en un futur immediat.

El manifest creador

El creador del moviment ciberpunk va ser Bruce Sterling, especialment arran de la publicació de *The Artificial Kid i Islands in the Net*. Es tracta fonamentalment d'un moviment literari que va néixer quan Sterling va coordinar el llibre *Mirrorsabdes: the cyberpunk anthology* (1986) en el pròleg del qual va elaborar un veritable manifest creador del moviment. Podríem resumir algunes de les aportacions del moviment ciberpunk en dos aspectes: la invasió de tecnologia en el cos, especialment a través de canvis genètics i d'implants, i la invasió de la tecnologia en la ment, a través de les vivències en el ciberespai i els móns virtuals.

La influència dels avenços de l'enginyeria humana i de la biotecnologia fan possible pensar en altres organitzacions i realitats corporals. L'enfocament tecnocultural de la cibernètica ja comença a afectar aspectes antropològics.

El cos torna a ser el que ens impedeix assolir determinats objectius (les idees, l'objectivitat, l'estat de puresa, la immortalitat, l'absoluta virtualitat). Els entusiastes de pensar un món més enllà dels cossos orgànics dissocien els subjecte de la seva carn, que acaba morint, i el volen immaterialitzar en benefici de l'esperit, únic component que mereix dignitat i interès. Però si bé aquest és el desig expressat per alguns subjectes, el cos electrònic continua sent un projecte encara sense definir, un projecte obert que caldrà anar repensant i interpretant.

El terme ciborg va ser encunyat per Manfred E. Clynes l'any 1960 quan volia definir les característiques d'un home millorat que podria sobreviure en una atmosfera extraterrestre. En un treball publicat conjuntament amb Nathan S. Kline, titulat *Cyborgs and Space* afirmen que els viatges espacials desafien la humanitat no només tecnològicament, sinó també espiritualment, ja que conviden l'home a prendre part activa de la seva evolució biològica. Després de l'ús que van donar al terme Clynes i Kline, va passar a ser més conegut a través del manifest ciborg proposat per Dona J. Haraway a *Simians, Cyborgs and Women. The Reinvention of Nature*, popularitzat entre els seguidors del ciberespai.

El terme ciborg pot tenir múltiples interpretacions i fins i tot es presta a determinades confusions que fan més difícil la concreció real del seu significat. No és només un home amb accessoris tecnològics incrustats a la carn i en els ossos: tots els que hem estat modelats i conformats per la cultura tecnològica podem ser ciborgs. De la mateixa manera que tots podem esdevenir o sentir-nos part d'aquesta comunitat ciborg, cal tenir present l'existència d'altres formes de vida no humana que s'hi assemblen: d'una banda, els androïdes, que pertanyen al terreny de l'especulació científica i, de l'altra, els robots, que ja fa molts anys que són reals i que s'empren amb múltiples funcionalitats en el món de la indústria.

Podem definir el ciborg com una barreja del que és orgànic, mitològic i tecnològic. La revista *El paseante*, en el número 27-28 (1998), dedicat exclusivament a la revolució digital, ens ofereix dues imatges clares i precises del que són els ciborg. Una primera imatge ens mostra una noia amb un braç mecànic amb només dos dits, amb un pit electrònic i la carn que cobreix una sexualitat transparent. La segona imatge és la d'un noi amb un cos transparent, que ens deixa endevinar els intestins, les costelles i un aparell electrònic implantat a l'alçada del pit. El braç esquerre és l'accés al funcionament de la part tecnològica (hi trobem botons que ens permeten apagar i encendre les opcions tecnològiques d'aquest home nou).

Aquestes imatges, força conegudes a través del cinema, fan que la realitat i la ficció es transparentin a través de punts de fusió. Algunes d'aquestes pel·lícules són *Blade Runner*, *Terminator*, *El cortacésped*. Però el que ens suggereix, i en certa forma ens recorda, el ciborg és el nostre propi cos (concebut des de la seva condició de mortal), rescatat d'ell mateix a través de la tecnologia.

Una nova era

Del que hem esmentat fins ara, fàcilment podem deduir que bona part dels teòrics de la realitat virtual proposen una nova era que ha d'estar marcada per un univers postbiològic. Aquest nou univers aposta

per la creació (o fabricació) de cossos que "no siguin corporis" ni mortals. Els avenços tecnodigitals permeten l'aparició de nous discursos corporals, ja que els cossos els converteixen en nòmades, eteris i volàtils. Aquest va ser el lema de la revista futurista *Mondo 2000* quan anunciava que els homes renaixeríem convertits en una mena d'àngels biònics.

Alguns dels teòrics del ciberespai, com és el cas de Haraway, Antonio Dyaz i Marc Dery, plantegen que, a la llum de la dimensió virtual, el cos pren una nova concepció i se situa en un corporeïtat radicalment diferent. El cos ciborg passa a ser una mena de membrana permeable, amb una integritat que pot ser violada i amenaçada. El fet que a un cos humà se li puguin acoblar i integrar genolls de titani, braços microelectrònics, ossos creats amb materials sintètics, implants coclears, marcapassos i altres elements tecnològics, obre noves possibilitats als imaginaris del cos "monstrat". Stelarc, un dels més agosarats experimentadors de la transformació corporal a través de recerques i performances, ha treballat en un projecte de transformació corporal que implica passar d'un cos biològic a un *cibercos*. En aquest context ens podem preguntar: què representa, però, aquesta nova dimensió corporal?

D'entrada, suposa canviar alguns aspectes clau de l'existència que han caracteritzat els cossos humans fins a l'actualitat. Aquelles persones amb discapacitat,

ara poden "desplaçar-se" pel ciberespai sense dificultats, amb menys barreres culturals, socials, mentals. Permet un desplaçament virtual més efectiu i alhora la igualtat en relació amb l'eliminació d'algunes diferències socials (especialment les diferències físiques lligades a aspectes evidents en el pla visual). La nova utopia, malgrat que sembli una possibilitat allunyada, apartada, remota i potser encara irreal, es dibuixa entre els seus seguidors com una possibilitat de trencar amb les estructures binàries. Com en tota utopia, pensar en cossos posthumans, resta en l'imaginari dels subjectes i de les societats, i el discurs sobre la fi del cos.

Una societat que no aïlla ni margina

En el segle XXI, pensar en els monstres continua sent un exercici significatiu. La diferència (aquella inquietant diferència que anunciava Freud) construeix móns simbòlics que no deixen de ser móns reals. Els monstres són una forma inventada per les societats per tenir la consciència tranquil·la, per sentir-se i saber-se "normals". Perque existeixi la normalitat ha d'existir l'anormalitat.

Ambroise Paré s'ho va mirar des de la ciència, pura i objectiva, però fins que Foucault no en fa una crítica incisiva i ferotge, la qüestió continua latent. Ara bé, les coses canvien i les subjectivitats teratològiques se subverteixen i reaccionen, resisteixen

i s'alteren, trenquen l'equilibri de les societats benestants, s'introdueixen en el si de les comunitats.

La normalitat ha començat a dissipar-se gràcies als militants de la dissidència de la monstruositat. Malalts mentals, persones amb discapacitat, portadors de VIH, adolescents problemàtics, gent gran, persones obeses, persones sense sostre, cossos tatuats i anellats, nòmades i sedentaris, artistes de circ i militants *queer*, ciborgs i ciberpunks ens anuncien que han trencat la barrera que els aïllava de la normalitat.

Podem seguir mirant-los (i mirant-nos) com a "criatures estranyes", exhibibles i mostrables en les "galeries dels horrors", o podem diluir-los en una societat que ni aïlla ni margina, ni castiga ni hipercorporalitza, ni amaga ni mostra l'alteritat. La proximitat entre l'altre i jo comença a ser un projecte de societat. El monstre no és res més que la projecció de les nostres pors, dels nostres desigs. El monstre és dins cadascú de nosaltres.

Bibliografia

- **Bogdan, R.** (1988) *Freak Show. Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*. Chicago: Chicago University Press.
- **Bogdan, R.** (1994) "Le commerce des monstres", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 104, 34-46.
- **Canguilhem, G.** (1962) "La monstruosité et le monstrueux", *Diogène*, 40, 29-43.
- **Canguilhem, G.** (1966) *Le normal et le pathologique*. Paris: PUF.
- **Cohen J.** (1996) (Ed.) *Monster theory: reading culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- **Da Silva, T.T.** (2000) (Org.) *Pedagogia dos monstros. Os prazeres da confusão de fronteiras*. Belo Horizonte: Autêntica.
- **Foucault, M.** (1990) *La vida de los hombres infames*. Madrid: La Piqueta.
- **Freud, S.** (1985) "La tête de Méduse", a *Résultats, Idées et Problèmes II*. Paris, PUF (1922).

- **Freud, S.** (2001) *Das Unheimliche un andere Texte / L'inquiétante étrangeté et autres textes*. París: Gallimard (edició bilingüe).
- **Goffman, E.** (1998) *Estigma. La identidad deteriorada*. Buenos Aires: Amorrortu.
- **Martin, E.** (2002) *Histoire des monstres*. Grenoble: Jérôme Millon.
- **Merieu, Ph.** (1998) *Frankenstein educador*. Barcelona: Laertes.
- **Murphy, R.F.** (1990) *Vivre à corps perdu. Le témoignage et le combat d'un anthropologue paralysé*. París: Plon.
- **Pera, C.** (2001) *Lo normal y lo patológico: una relectura crítica del libro de Georges Canguilhem*, Conferència realitzada a la Facultat de Medicina. Universitat de Barcelona, (6/2/2001).
- **Planella, J.** (2006) *Cuerpo, cultura y educación*. Bilbao: Desclée de Brouwer.
- **Planella, J.** (2006) *Subjetividad, disidencia y discapacidad*. Madrid: Fundación ONCE.
- **Vernant, J.P.** (1985) *La mort dans les yeux*. París: Hachette.
- **Zarifian, E.** (1990) *Los jardineros de la locura*. Madrid: Espasa-Calpe.